

Húsz év köz- és felsőoktatásáról, körkép

Mi is történt, még a 2010-es választások előtti két évtizedben a magyar oktatási rendszer szerkezetében-állapotában az óvodától az egyetemig? Ha a rendszer növekedését vesszük szemügyre, elmondhatjuk, meglehetősen terjedelmes – és természetesen igen költséges – hálózat fejlődött ki a közép- és a felsőoktatásban. A középiskolák körében az általános képzés vált uralkodóvá, a szakképzés nagyrészt kikopott innen, s javarészt az érettségi utáni időre tolódt.*

Az oktatási rendszer növekedését 1990 előtt korlátozta a kormányzat, a váltás után pedig bőkezűen támogatta a politika, amelynek egyedül a demográfiai hanyatlás és a pénzügyi korlát szabott határt. A csökkenő gyermeklétszám óhatatlanul iskolakapacitás- felesleget eredményezett, ami értelemszerűen kiváltotta a városi intézmények versenyét, amelynek győztese bőséges programkínálatú iskolák. Lassan a versenyben vesztes városi és velük együtt a települési iskolák is kiüresedtek. A gazdaság- és oktatáspolitikai pedig egyszer bőkezűen finanszírozta, máskor meg kivette a pénzt az oktatási rendszerből, nem kis bizonytalanságot okozva. Növekedett az államadósság, ha a kormányzat utat engedett a növekedési szándékoknak, azonban politikai feszültséget gerjesztett, ha ellenállt.

Az 1990 előtti állapotokhoz képest több szempontból igen színessé lett a közoktatás iskolarendszere: a kormányzat iskolafenntartó monopóliuma megtört (amelyet majd a 2010 után időszakban restaurálnak). Még ebben az időszakban a helyi társadalmak érdekeinek képviselőjében fellépő szabadon választott önkormányzatok iskolafenntartóként képviselték az államot, erre a szerepre ugyanakkor a központi oktatáspolitikai is vágyott, a miniszterek folyamatosan rájátszottak az iskolák önkormányzat-ellenes érzéseire-érdekeire, ezzel is megágyazva az iskolák későbbi, szakmai indokokkal alátámasztott államosításának. Az önkormányzatok 2009-ben 2133 iskolát működtettek. Rajtuk kívül, miképpen a gazdaságban létrejött a piaci szféra, olyképpen jelentek meg a nem-állami iskolaműködtetők is. A 2009/10-es tanévben már 139 egyházi és 226 nem-egyházi fenntartású intézmény működött, azaz az iskolák 14,6 százaléka az államtól elvileg független volt a közoktatásban. Számos jel arra utal, hogy az oktatáspolitikusok figyelme alapvetően nem a többségi, önkormányzati, hanem a nem közösségi feladatot ellátó iskolák felé fordult: a felekezetieket a jobb-, az alternatív iskolákat pedig a baloldali kormányok tekintették értékeik hordozójának.

Itt csupán megemlíthetem, hogy az elemzett húsz esztendő alatt az oktatáspolitikai központja alapvetően a tömeg- vagy másképpen a népoktatás értékrendjét követte, elutasítva a gimnázium jellegű képzés értékrendjét, a teljesítményelvét, a tudományalapú oktatást. Erre számos jel utal. A Nyugat-Európában már régen kifulladásig komprehenzív modellt tekintették mintának, amelynek szellemében jött létre az úgynevezett integrációs peda-

* Hrubos Ildikó tiszteletére elhangzott előadás alapján

gógiai rendszer (IPR). Továbbá a bevezetett minőségbiztosítás logikája nem az oktatás szervezését, a pedagógiai technológia erősítését követte, hanem a tantestületi közösségteremtését szorgalmazta, a népiskolai eredetű ismeret-ellenes értékrendet pedig az oktatási kormányzatok a „kompetencia”-politikába integrálták. A ’kompetencia’ és a jól ismert ’képeség alapú pedagógia’ között nem látni számottevő különbséget.

A rendszerváltás kétségtelenül jelentős fordulata, hogy az oktatási kormányzat lényegében az iskolákra hagyta azt, hogy mit, milyen tantárgyakat, mekkora óraszámokban kell tanulni-tanítani. Ezzel lényegében fel is oldódott a közoktatás szerkezete, csak nevében maradt meg az iskolatípusok. Pokorni Zoltán miniszterségének rövid életű és erőltetett restaurációs kísérletétől eltekintve e téren is 2010 után fordult a kocka, a tantárgyakkal és óraszámokkal szerkezetet adó kétszáz éves modellhez térek vissza.

Az 1985 és 2010 közötti kitérő éveiben jószerével minden iskolában mást tanítottak, e téren szerény különbség volt az egyetemek és az általános iskolák között. A pedagógusok szabadon döntöttek arról, hogy mit kapnak a tankötelezettség alanyai, és ez még akkor is így van, ha többnyire az 1978-as központi tantervre építkeztek. A gimnáziumoknak csak az a közös vonásuk, hogy nincs bennük szakképzés.

Amennyiben az iskolai tananyag jellege a továbbtanulás irányát befolyásolja, akkor meghatározó jelentőségű, hogy a diákok – leegyszerűsítve – az akadémia jellegű, diszciplináris logikát követő ismereteket tanulják-e, vagy pedig a világ színességében gyönyörködnek. Minderről a tantestület döntött szakmailag, s nem csoda, hogy a diákoknak nyújtott esélyekben az iskolák közötti különbség jelentősen megnövekedett.

A felsőoktatás is nagy változásokat élt át már a Bologna-rendszerű, kétszintű képzés bevezetése előtt is (természetesen utána is, de erről később).

Az általános iskola

A rendszerváltás előtti iskolai, majd az azt követő önkormányzati autonómia teret nyitott a korábban kordában tartott vágyaknak. A központi ellenőrzés megszűnt, az önkormányzatok – kezdetben – bőséges pénzforrások fölött rendelkeztek. Az egyik orvosolandó sérelem az iskolák körzetesítéséből fakadt. Ma is úgy érznek az iskolájukat bezárni vagy másoknak átadni kényszerülő önkormányzatok, mint húsz évvel ezelőtt az iskolák körzetesítését megelő községi tanácsok, amelyek 1990-ben a megszerzett önállóság birtokában (sok egyéb mellett) új általános iskolákat nyitottak, építettek. 1970-ben 5602 intézményben, 1990-ben még 3723 helyen folyt általános iskolai oktatás, az első önkormányzati ciklus végén ez a szám 4010. A rendszerváltást követő huszadik évben, a 2009/10-es tanévben azonban ismét jelentősen szűkült az általános iskolai oktatás, már csak 3343 feladat-ellátási helyről tudunk (forrás: http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_zoi002a.html). A sérelem forrása és érzete ugyanaz, mint ötven évvel ezelőtt, amelynek irányát korábban a rendszerváltás, később a 2010-es választási eredmények mutatták.

A kezdeti növekedés magyarázata politikai: alacsonyra került a költségvetési korlát, miközben a tanulók száma fogyott, az iskoláké pedig növekedett (amíg azt Bokros Lajos engedte). Ezt követően többé-kevésbé a demográfiai csökkenést követte az általános iskolai képzés kapacitásszűkülése; sok kis iskolát összevontak, főként a városokban, mert a kisebb, 1000–1500 lelkes településeken eleve nem volt mivel összevonni, a kistérségi társulások létrejöttéig. Egy pedagógusra 1990-ben 12,17 gyermek jutott, a 2009/2010-es tanévben már csak 10,4, és e két időpont között – a költségvetés állapota és az oktatási lobbijének függvényében – egyszer javult, másszor romlott ez az arány. Az e csökkenésből fakadó politikai természetű feszültségek feloldását a 2010 után hivatalba lépő kormányzat az államosításban látta.

Eleinte számos általános iskola önkormányzati segítséggel ellensúlyozni tudta a demográfiai csökkenésből fakadó kapacitástöbbletet azzal, hogy változatlan felszereléssel és változatlan képzettségű tantestülettel gimnáziumi osztályokat nyitott, ha volt kellő számú tanulója. A pedagógus-álláshelyek megőrzését erősítve az oktatási kormányzat a későbbiekben kiemelten támogatta többek között a gyógypedagógiai nevelést, amelynek keretében került sor az integrált oktatás megszervezésére. Noha összességében egyre kevesebb gyermek járt iskolába, mégis egyre több lett közülük az, aki gyógypedagógiai ellátásban részesült. Miközben 2010-re az általános iskolai tanulók száma az 1990/91-es szint 66,4 százalékára csökkent, addig a gyógypedagógiai nevelésben részesülők száma az 1990-es állapothoz képest 148,3 százalékra nőtt a 2009/10 tanévre, amelyben az integrált oktatás aránya már 60,4 százalék volt. Számos jel arra utal, hogy a roma iskoláztatás egyik eleméről van itt voltaképpen szó. Az önálló gyógypedagógiai osztályokban oktatott tanulók aránya a 2001/02 tanévben 4,1 százalék volt, 2010/11-ben 2,6 százalékra csökkent, ugyanakkor az integrált oktatásban részesülő tanulók aránya 2001/02 és 2010/11 között jóval nagyobb mértékben, 0,9 százalékról 4,3 százalékra emelkedett. Magyarán: egyre több gyerekről állapították meg, hogy integrálásra szorul.

Az állások és a kis iskolák megőrzésének általános politikája sikeresnek tűnik, hiszen 1990-hez képest a főállású pedagógusok száma 2009-re 23,3 százalékkal csökkent, a nappali tagozaton tanuló tanítványaiké pedig jóval nagyobb mértékben – 34,2 százalékkal – fogyott. Mindezek mellett figyelemre méltó, hogy az iskolarendszer alsó szakaszában olyan a társadalmi klíma, amelyik vagy kedvez a nőknek, vagy pedig a férfi pedagógusokat taszítja. A rendszerváltáskor az általános iskolában főállásban dolgozó pedagógusok 83,6 százaléka volt nő, két évtized múltán (a 2009/10-es tanévben) már 3,8 százalékponttal (87,4 százalék) magasabb volt az arányuk. E megfordíthatatlannak tűnő folyamat alapján sejthető, hogy nem oly sokára tíz általános iskolában dolgozó pedagógus közül csak egy lesz férfi.

Megbízható mérőeszköz hiányában meglehetősen bizonytalan megítélni, hogy miképpen változott a közoktatás alsó szakaszának iskolai teljesítménye. Noha a rendszerváltást követő első évtizedben az úgynevezett Monitor vizsgálatokkal már felmérték a diákok tudását, majd csak a kompetencia-felmérések mutatnak alátámasztott képet az adott évfolyam diákjainak teljesítményéről, a rendszerváltást követő második évtized második felétől. A kompetencia-felmérések alapján annyit állíthatunk, hogy az iskolások matematika és szövegértés területén mért teljesítményszintje stabilizálódott a vizsgált évfolyamokon, egyértelmű trendek azonban nem olvashatók ki az eredményekből.

Az iskolák szakmai autonómiája és egymás mellé rendeltsége következtében azonban az egyenlőtlenség növekedett a településfajták, következésképpen a társadalmi rétegek között. Annyi bizonyos, hogy a kilencvenes években mintha csökkenne a különbség a fővárosban és a megyeszékhelyen tanulók teljesítményében, nőne viszont a községek és a megyeszékhely között. Ennek oka nem feltétlenül az iskolai oktatásban keresendő, hanem magyarázható a várossá válás tendenciájával is.

1. táblázat. A 8. évfolyamos tanulók olvasási és matematikai teljesítményének eltérése az országos átlagtól, településkategóriánként (1991–1999) (standard pontszám)

Megnevezés	A felmérés időpontja	Megyeszékhely és főváros különbsége	Község és megyeszékhely különbsége
Olvasás	1991	-16,2	-44,8
	1995	-17,55	-54,27
	1997	-20,92	-61,49
	1999	-11,13	-64,68
Matematika	1991	-30,97	-31,16
	1995	-12,72	-50,49
	1997	-21,84	-53,82
	1999	-16,46	-64,68

Forrás: Jelenítés a magyar közoktatásról (2003). Országos Közoktatási Intézet, Budapest.

A fenti Monitor vizsgálatokon kívül a más mérési technikával és később végzett kompetenciamérések megerősítették az előző évtizedben feltárt településtípus és teljesítményszint közötti szoros kapcsolatot, s megfigyelhető, hogy az évtized végén növekedett a megyei jogú városok és a községek közötti távolság.

2. táblázat. A 8. évfolyamos tanulók olvasási és matematikai kompetenciaszint különbsége főváros és megyeszékhely, valamint megyeszékhely és község között (2004–2012)

Megnevezés	A felmérés időpontja	Megyeszékhely és főváros különbsége	Község és megyeszékhely különbsége
Szövegértés	2004	-10	-49
	2008	-8	-51
	2009	-14	-55
	2010	-13	-105
	2011	-28	-114
	2012	-27	-128
Matematika	2004	-10	-50
	2008	-6	-47
	2009	-7	-20
	2010	-16	-93
	2011	-16	-98
	2012	-26	-112

Forrás: <http://www.kir.hu/okmfu/>

További magyarázatra szorul a 2010. évi felméréstől kimutatható hirtelen romlás. Meglehet, hogy a jobb iskolai teljesítményt nyújtó nagyobb települések időközben városi rangot kaptak, és adataik ezért már nem szerepelnek a községek között. Nem kizárt tehát, hogy a mutatózó teljesítmény-romlás sokkal inkább statisztikai és csak részben hatékonysági okokra vezethető vissza.

Az iskolarendszer 14–18 éveseket érintő szakaszában két területen volt jelentős változás az elmúlt húsz esztendő alatt: a korábbinál sokkal többen szereztek érettségi bizonyítványt és jelentősen csökkent a szakképzés súlya.

Miképpen az általános iskolák tantestületének nem kis része döntött úgy, hogy önnön képzettségük és iskolájuk felszereltsége és épületük adottsága alkalmas gimnáziumi képzésre, akképpen váltak a szakmunkás-képzők négyéves szakközépiskolákká, a gyors- és gépirőiskolák közgazdasági szakközepékké. Megtehették a kilencvenes évek első felében, mert a magyar történelemben először került a tantestülethez az iskolatípus-választás joga. Amennyiben a tantestület és a helyi értelmiség érdeke egybeesett, a későbbiekben szelektív és költséges középiskolákat, tagozatokat hoztak létre, amelyeket a gazdasági szűkösség éveiben a fővárosi vagy a megyei önkormányzatoknak, illetve az egyházaknak adtak át.

Láthatatlanul elkülönült egymástól a szűk elitképzés és a nagyszámú, népoktatás-jellegű középiskola. Mindenki elégedett volt, számos szülőnek így adatott meg, hogy érettségizett gyermeket tudhasson a családban, s a pedagógusok is örömmel fogadták, hogy magasabb tekintélyű iskolákban dolgozhatnak. Mindennek az lett a következménye, hogy a kilencvenes évek elejéhez képest az a 2004/2005 tanévre csaknem a negyedével (26,2 százalékponttal) megnőtt az általános iskolából érettségit adó iskolákban továbbtanulók aránya, s felére csökkent a szakmunkás-képzés részesedése.

Miképpen az általános iskolák tantestületének nem kis része döntött úgy, hogy önnön képzettségük és iskolájuk felszereltsége és épületük adottsága alkalmas gimnáziumi képzésre, akképpen váltak a szakmunkás-képzők négyéves szakközépiskolákká, a gyors- és gépirőiskolák közgazdasági szakközepékké. Megtehették a kilencvenes évek első felében, mert a magyar történelemben először került a tantestülethez az iskolatípus-választás joga. Amennyiben a tantestület és a helyi értelmiség érdeke egybeesett, a későbbiekben szelektív és költséges középiskolákat, tagozatokat hoztak létre, amelyeket a gazdasági szűkösség éveiben a fővárosi vagy a megyei önkormányzatoknak, illetve az egyházaknak adtak át.

3. táblázat. Az általános iskolából a nappali tagozaton továbbtanulók aránya a kilencvenes években (%)

	Összes továbbtanuló	Gimnáziumban	Szakközépiskolában	Érettségit adó iskolákban összesen	Érettségit nem adó iskolában
1990/91	93,4	21,1	27,5	48,6	44,8
1991/92	91,9	21,6	28,9	50,5	41,4
1992/93	95,7	23,3	30,1	53,4	42,3
1993/94	97,5	24,2	31,8	56,0	41,5
1994/95	98,8	25,7	32,6	58,3	40,5
1995/96	99,3	27,1	33,7	60,8	38,5
1996/97	97,1	27,2	34,4	61,6	35,5
1997/98	97,9	29,0	35,5	64,5	33,4
1998/99	95,5	30,7	38,0	68,7	26,8
1999/2000	95,8	31,6	39,0	70,6	25,2
2004/05	98,6	35,6	39,2	74,8	23,8

Forrás: Jelentés a magyar közoktatásról (2006). Országos Közoktatási Intézet, Budapest

A 21. század első évtizedéről a 2004/05-ös tanévtől eltekintve nem ismerem a továbbtanulás mértékét mutató adatokat: az statisztikai évkönyvekben közölt a középfokú intézmények első évfolyamára beiratkozott tanulók száma ugyanis – feltehetőleg az évfolyamismétlők miatt – rendre meghaladja a 8. osztályt végzetekét.

A továbbtanulás fő iránya a gimnáziumi oktatás lett, és az expanzió is itt a legnagyobb: a 2004/05 tanévben 14.5 százalékponttal tanultak többen szakközépiskolában, mint a kilencvenes évtized elején, miközben a szakközépiskolákban ugyanez a növekmény 11,7 százalékpontnyi. (Ennek a felsőfokon továbbtanulásban lesz majd jelentősége.) Az általános képzés kiterjedté válását az oktatási kormányzat szorgalmazta, a szakmunkásképzést az érettségi utáni időszakra helyezve az ezredfordulón. Ezzel két csoportra osztotta a szakoktatásban érdekelt szülőket: az egyik csoport – a társadalom alsóbb szegmenseiben élőké – a szakiskolákat választotta, míg a másik csoport ugyanazt, de csak az érettségi után.

Az érettséggel záródó a felnőttek iskolai képzését biztosító oktatás első évfolyamára a vizsgált két évtizedben a nappali tagozatos hallgatók 6–14 százaléka iratkozott be. Súlyuk a legnagyobb a 2003/2004 és a következő években volt (14, illetve 13,8 százaléka) és a legcsekélyebb a 21. század utolsó éveiben. Elsősorban a gimnáziumi képzési forma volt népszerű, a szakképző iskoláké elenyésző. A fent említett két évig növekedett a gimnáziumok kezdő évfolyamaira beiratkozott hallgatók száma, innen kezdve az 1990-es szint alá zuhant.

Az általános iskolában és a szakiskolákban a felnőttképzés jelentéktelen, a nappali tagozatú szakiskolába járó diákok legfeljebb két százaléka veszi igénybe e formát.

A szakközépiskolák

A szakközépiskolák előtt képzési profiljuk és a képzési szerkezetük változtatásának lehetősége nyílt meg a kilencvenes évek elején. Voltak, amelyek mindkettővel, s voltak, amelyek csak az egyikkel éltek. Ha a gép-, a könnyűipar összeomlik, maga alá temeti a képzési rendszerét, beleértve a kollégiumokat is. E sorsot elkerülendő a vállalkozó igazgatók új, a szakmai hierarchia magasabb fokán elhelyezkedő szakmát kezdtek el oktatni, textilipari szakközépiskolából kereskedelmi és vendéglátóiparivá alakulva át, a maguk szempontjából logikus lépésként. Tömegével jöttek létre számítástechnika képzési irányú oktatási formák, munkát adva a tantestületeknek.

Ami a képzés szerkezetét illeti, a szakközépiskolák arra terjeszkedtek, amerre tér nyílt: felfelé. Az érettségi után még kétéves technikai képzést szerveztek, amelyek a felsőfokú szakképzés bevezetésével elhaltak a kilencvenes évek végén.

Ha szem előtt tartjuk, hogy a hivatali értelemben vett intézmény valójában több különböző helyen működő képzőhelyet is jelenthet, akkor az 1990-es helyzethez képest 2006-ban 57 százalékosnál is bizonyosan nagyobb növekedést találunk. A növekedést azonban 2007-től harmadára törték, amikor megindult a központosítás a Térségi Integrált Szakképzési Központok (TISZK) szervezésével, s ezzel együtt a pedagógus álláshelyek kiszervezése.

Az intézmények száma az időszak első felében nagyobb ütemben nőtt, mint az ide járó tanulóké, sőt a 2003/04-es tanévtől egyre kevesebb diák vett részt a képzésben, azonban az intézmények száma ettől függetlenül szabadon bővült a 2007/08-as tanévben kimutatható fordulatig. Figyelemre méltó, hogy a főállású pedagógusok száma növekedett az intézményekhez, tanulókhöz képest a legnagyobb mértékben, az iskolák egyre több pedagógust foglalkoztathattak egészen a TISZK-ek megteremtéséig. Azt – erre vonatkozó adatközlés híján – nem lehet tudni, hogy milyen végzettséggel álltak munkába az új pedagógusok, de azt igen, hogy a képzésnek ez a formája is egyre inkább elnöiesedik. Vélhetően elsősorban az általánosan képző tárgyak megnövekedett óraszámát látják el a pedagógusnők. Ők az expanzió vitathatatlan nyertesei. S miközben a szakközépiskolai pedagóguspályán egyre több nő dolgozik, a diákok körében ez nincs így. A kilencvenes évek közepének három évétől eltekintve a fiúk és lányok aránya, az 1997/98-as tanévet is beleszámítva, kisebb nagyobb ingadozásokkal azonos (a hullámzást vélhetően az indított képzések jellege magyarázza).

4. táblázat. Változások a szakközépiskolai képzésben, nappali tagozaton (% , 1990 = 100)

Tanév	Intézmények	Tanulók	Ebből leány	Főállású pedagógusok	Ebből nő
1990/91	100,0	100,0	51	100,0	56,7
1991/92	106,6	106,3	51,2	105,0	56,3
1992/93	111,7	110,6	50,6	110,5	57,2
1993/94	116,2	114,2	49,8	117,4	56,7
1994/95	118,7	116,9	66,2	121,3	57,4
1995/96	125,3	123,7	64,3	124,6	58,2
1996/97	133,9	130,9	62,9	129,0	59,1
1997/98	135,7	134,9	49,8	135,1	60,0
1998/99	143,5	139,2	49,5	140,9	61,1
1999/00	148,5	143,3	49,0	145,6	61,4
2000/01	153,0	142,1	49,1	149,7	61,9
2001/02	155,6	141,7	49,0	153,7	62,4
2002/03	155,6	142,4	48,6	157,7	62,4
2003/04	155,0	147,0	47,5	164,4	63,2
2004/05	154,8	145,6	47,5	164,0	63,5
2005/06	155,4	144,9	48,0	164,9	64,3
2006/07	157,3	144,3	47,4	167,9	64,4
2007/2008	149,1	143,7	47,4	159,5	64,6
2008/2009	137,2	140,4	47,4	153,7	65,4
2009/2010	133,3	143,7	49,1	156,2	65,3

Forrás: Oktatási és Kulturális Minisztérium: *Közoktatási Statisztikai Kiadvány 2007*

<http://www.okm.gov.hu/main.php?folderID=1488&articleID=231185&ctag=articlist&iid=1;>

http://www.kormany.hu/download/4/45/50000/Oktat_C3_A1si_20_C3_89vk_C3_B6nyv-2010.pdf

A szakiskolák

A szakiskolák története is figyelemre méltó. A kilencvenes évek végére az évtized eleji mértéknek csaknem a felére csökkent a tanulók száma. A pedagógusok száma a szakiskolákban jóval kisebb ütemben csökken, mint a tanulóké, vélhetően az intenzívebb pedagógiai gondoskodás kívánalma miatt. Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy az iskolák száma magasabb volt a húsz évvel azelőttinél, holott akkor kétannyi tanuló volt.

5. táblázat. Változások a szakiskolai képzésben, nappali tagozaton (% , 1990=100)

Tanév	Intézmények	Tanulók	Leány tanulók aránya	Főállású pedagógusok	Főállású pedagógus nők aránya
1990/91	100,0%	100,0%	34,9%	100,0%	43,0%
1991/92	128,1%	99,8%	37,8%	112,4%	36,9%
1992/93	154,4%	95,3%	38,7%	110,8%	35,8%
1993/94	158,5%	89,5%	39,6%	110,8%	35,1%
1994/95	156,4%	83,6%	40,0%	108,7%	35,3%
1995/96	154,0%	77,7%	39,9%	101,0%	36,5%
1996/97	145,1%	71,3%	39,5%	90,1%	35,9%
1997/98	131,4%	64,8%	38,9%	82,7%	43,0%
1998/99	122,1%	57,7%	38,6%	77,8%	44,6%
1999/00	112,0%	52,7%	38,2%	74,0%	46,0%
2000/01	112,2%	54,2%	38,2%	72,2%	47,2%
2001/02	112,5%	55,8%	38,5%	70,7%	48,3%
2002/03	114,6%	55,5%	38,0%	74,6%	50,0%
2003/04	111,8%	55,6%	37,7%	76,6%	50,0%
2004/05	113,9%	55,5%	37,8%	76,0%	50,4%
2005/06	118,9%	55,0%	37,9%	79,2%	51,5%
2006/07	121,6%	53,8%	37,8%	79,3%	50,8%
2007/08	117,3%	55,4%	37,0%	79,2%	51,2%
2008/09	108,2%	58,1%	35,4%	77,1%	51,3%
2009/10	108,4%	58,0%	36,4%	78,2%	50,2%

Forrás: Oktatási és Kulturális Minisztérium: *Közoktatási Statisztikai Kiadvány 2007 és 2010*

<http://www.okm.gov.hu/main.php?folderID=1488&articleID=231185&ctag=articlelist&iid=1>;

http://www.nefmi.gov.hu/letolt/statisztika/okt_evkonyv_2009_2010_100907.pdf

A 2007-ben elfogadott szakképzési törvény feltételezett hatása lehet, hogy az évtized utolsó három évében növekedett a tanulók száma. Az érettségivel nem záródó szakképzés a hatvanas évek reformja óta férfi terület, valamennyi képzési forma közül ezen a területen általában a legalacsonyabb a nő-pedagógusok aránya, ez azonban a 2002/03-as tanévre 50 százalékra emelkedett, s ezen a szinten is maradt az évtized végéig.

A gimnáziumok

Az iskolaszervezet radikális átalakulása a rendszerváltozáshoz, pontosabban az 1985-ös törvény szelleméhez kötődik, ekkor tört meg az 1945-ben a társadalmi egyenlőséget szolgáló hivatott egységes és általános iskolarend azzal, hogy az általános iskola felső tagozatán hat- és nyolcosztályos gimnáziumok szerveződhetnek. Az ebben az új (ámbár háború előtti) formában tanulók száma 2000-ig fokozatosan növekedett, majd az 5–8. osztályosok száma 27-26 ezer körül stabilizálódott az évtized végére. A 2000-es évek elején a gimnáziumok 9. évfolyamán tanuló diákok 24 %-a járt a „szerkezetváltó” gimnáziumok osztályába, e durva becslés szerint a gimnáziumi diákság közel negyede vesz részt az elitképzésben. Különféle okokból ezekben a szelektív iskolákban igen jó a tanulók teljesítménye: a 2008-as kompetenciamérés szerint szövegértésük és matematikai kompetenciájuk a 6. és a 8. évfolyamon lényegesen (79–85 ponttal) jobb, mint a hagyományos általános iskolai képzésben tanulóké.

A hagyományos négyosztályos gimnáziumok képviselői igencsak nagy területet hasítottak ki. Nagyobb mértékben növekedett az iskolalapítási kedv és az alkalmazott pedagógusok száma, mint a tanulóké, azaz nemcsak többen tanulhattak, hanem egyre több helyen is, ráadásul a korábbi időszakhoz képest több szolgáltatást nyújtott a gimnázium. 1990 óta az iskolák száma csaknem megkétszereződött a 2009/10-es tanévre, ugyanezen idő alatt a főállású pedagógusok száma 79,2, a tanulóké pedig 63,1 százalékkal nőtt. A 2000-es években megtörik az expanzió üteme, a legnagyobb kilengést a pedagógusok száma, a képzés költségérzékeny területe mutatja.

6. táblázat. Változások a gimnáziumi képzésben, nappali tagozaton (% , 1990 = 100)

	<i>Iskolák</i>	<i>Tanulók</i>	<i>Ebből leány</i>	<i>Főállású pedagógusok</i>	<i>Ebből nő</i>
1990/91	100,0	100,0	66,4	100,0	65,6
1991/92	111,5	108,7	65,7	104,7	65,6
1992/93	123,4	116,5	64,8	110,2	66,5
1993/94	130,8	121,7	63,5	116,7	67,3
1994/95	139,9	128,8	62,4	122,8	67,5
1995/96	148,0	133,0	61,7	126,0	67,6
1996/97	154,8	135,3	60,7	128,2	68,2
1997/98	159,2	137,0	60,4	133,4	68,7
1998/99	166,0	139,2	59,8	136,8	69,0
1999/00	166,0	142,2	59,4	140,7	69,3
2000/01	172,9	144,6	59,3	151,8	70,3
2001/02	179,8	147,7	59,1	164,4	70,5
2002/03	187,5	151,1	59,1	167,2	70,8
2003/04	188,2	154,3	58,9	172,5	71,3
2004/05	191,3	156,7	58,6	173,9	71,4
2005/06	191,3	156,7	58,6	173,9	71,4
2006/07	193,0	159,8	58,6	177,8	71,3
2007/08	195,3	162,3	58,7	188,2	71,1
2008/09	192,5	162,1	58,6	182,4	71,7
2009/10	194,1	163,1	58,4	179,2	70,9

Forrás: Oktatási és Kulturális Minisztérium: *Közoktatási Statisztikai Kiadvány 2007 és 2010*

<http://www.okm.gov.hu/main.php?folderID=1488&articleID=231185&ctag=articlist&iid=1>;
http://www.kormany.hu/download/4/45/50000/Oktat_C3_A1si_20_C3_89vk_C3_B6nyv-2010.pdf

Az iskolák számának megnövekedése – és ezzel párhuzamosan vélhetően az általános iskolai pedagógusok megjelenése – átrendezte férfi–nő arányt a gimnáziumokban. Ebben a szűk időszakban folyamatosan növekedett a pedagógusnők aránya – lassan megközelítve a rendszerváltás előtti egy-két évtized általános iskolai szintjét. Noha a gimnazisták között ma is magasabb a lányok aránya, mint a fiúké, arányuk folyamatosan csökkenő tendenciát mutat. Mondhatjuk, hogy miközben a gimnáziumi tanári kar nőiesedik, a diákok körében kiegyensúlyozottabbá válik a nemek aránya.

A tanulmányi teljesítmények a tizedik évfolyamon

A rendszerváltás előtti középiskola-szerkezet fentebb vázlatosan ismertetett átalakulása jelentős különbségeket eredményezett, amelyekről a kompetenciamérések árulkodnak. A 2010. évi mérés eredményei (http://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktatas/meresek/orszmer2010/orszagos_jelentes_2010.pdf) szerint a matematika és a szövegértés területén a nyolcosztályos gimnáziumokban tanulók a legjobbak. Matematikából átlagosan 1812 pontot érnek el, 116 ponttal többet, mint a négyosztályos gimnáziumok tanulói, akik viszont 97 ponttal jobbak a szakközépiskolásoknál, míg ez utóbbiak 153 ponttal verik szakiskolában tanuló társaikat. Ugyanez a lejtő rajzolódik ki a szövegértés teljesítményében is. A képzési típushoz kötött társadalmi-tudásbeli különbség hatalmas: matematikában 366, szövegértésben még nagyobb, 411 pontnyi a távolság a nyolcosztályosok és a szakiskolások között. Ezt a tetemes különbséget az iskolai-önkormányzati szintű iskolaszervezetben megjelenő érdekérvényesítés foka és az autonómiát támogató két évtizedes oktatáspolitikai egyenes következményének tekinthetjük.

Az alapvető kérdés azonban ez: összességében javult vagy éppen romlott-e az iskolák teljesítménye? Az 2000-es évtized elején megkezdett, egymással elvileg összevethető kompetenciaszint-vizsgálatok azt mutatják, hogy az évtized során nem történt értékelhető változás sem a tanulók matematika-, sem szövegértés-kompetenciája terén. Az egyik évben jobbak az eredmények, a másikban rosszabbak, tendencia azonban nem rajzolódik ki, a társadalmi különbségek intézményes háttere stabilizálódott.

A kompetenciák ilyenén való elosztása egyértelművé teszi a felsőoktatás merítési bázisát. A felsőoktatási tanulmányokra hagyományosan a gimnáziumok készítenek elő, ebben sincs változás az elmúlt évtizedben. A gimnáziumban érettségizetteknek bő háromnegyede tanul tovább, míg szakközépiskolából – illetve a technikus képzéssel rendelkezők közül – bő egyharmad kerül be a felsőoktatásba.

7. táblázat. Felsőfokú intézmények nappali tagozatán továbbtanulók aránya az adott évben érettségizettek %-ában

Tanév	Gimnáziumból	Szakközép-iskolából vagy technikus végzettséggel
2000/01	77,34	28,89
2001/02	79,63	31,65
2002/03	80,67	36,12
2003/04	76,59	39,44
2004/05	73,92	42,02
2005/06	75,46	41,74
2006/07	79,31	39,01
2007/08	78,31	35,24

Forrás: Oktatási és Kulturális Minisztérium: Felsőoktatási Statisztikai Kiadvány 2007
<http://www.okm.gov.hu/main.php?folderID=1488&articleID=231912&ctag=articlelist&iid=1>;
 Oktatási és Kulturális Minisztérium: Közoktatási Statisztikai Kiadvány 2007
<http://www.okm.gov.hu/main.php?folderID=1488&articleID=231185&ctag=articlelist&iid=1>

A szakközépiskolai végzettek egyre növekvő egyre eséllyel tanulhatnak felsőfokon, s máshonnan tudható, hogy ez a kör alapvetően a főiskolák felé tájékozódott.

A felsőfokú képzés

Miképp általánossá vált a középfokú oktatás és az iskolák bővítették szolgáltatásaikat s megnyújtották képzési idejüket, a felsőoktatás szerkezete is kibővült. Egyrészt a felsőfokú végzettség után szerveződő doktori iskolákkal egészült ki a rendszer, másrészt a (felsőfokú szakképzés néven) felsőfokra került, addig középfokú érettségire épülő technikusképzéssel. Utóbbi képzési szinten az 1999/2000-es tanévben még 1283-an kezdték meg tanulmányaikat, 2007-ben azonban már 6756-an. A doktori képzés az 1994/95-ös tanévben indult 1128 hallgatóval, a felvettek száma 2007-re megkétszereződött (2382). A hagyományos nappali, esti-levelező képzési forma mellett 1998-ban a távoktatási formával is gazdagodott a felsőfok kínálata, csaknem 11 ezren kezdték meg ebben a formában tanulmányaikat, 2000-ben pedig már 17 ezren, ám az utóbbi években visszafejlődni látszik a terület.

A felsőoktatás is, mint a közoktatási rendszer egésze, komoly változásokon ment keresztül. A felsőoktatási intézményeket összevonták a 2000/01-es tanévben, abban a reményben, hogy mélyül majd az integráció az intézmények között. A remény azonban elszállt, mivel a felsőoktatási intézmények karok formájában őrizték meg korábbi szerkezetüket, sőt belső tagolódásuk tovább mélyült. A karosodás dinamikája egyértelműen mutatja a felsőoktatási intézményekben uralkodó érdekek irányát.

Két évtized alatt a felsőoktatás elveszítette korábbi elit jellegét, és ma éppúgy a tömegoktatás jegyeit mutatja, mint az alsó- és a középfokú képzés. Felmérések sokaságából kiolvasható, hogy az életmód-orientált, fogyasztásikultúra-követő hallgatók aránya nő azokéval szemben, akik tanulmányaikat egyfajta befektetésnek tekintik, Eközben az oktatók egyre több hallgatót tanítanak, a képzés célirányos technikája szervezeti kerete egyre kisebb területre szorul.

Ez a folyamat érzékelhető a legtöbb hallgatót befogató nappali tagozaton, ahol közel háromszor többen tanultak 2009-ben, mint a rendszerváltáskor. A többnyire fizetős levelező tagozat bővülése káprázatos: hat-hétszeres a növekedés a kétezres év közepén, amely az évtized végére visszaesett. Az összes hallgató száma az elmúlt húsz év alatt

több mint háromszorosára nőtt, amit nem követett hasonló ütemben az oktatói kapacitás növekedése. A felsőoktatásban a közoktatással éppen ellentétes folyamat zajlik: egy oktatóra több hallgató jut, költséghatékonyabbá válik a képzés, de személytelenebbé is, ami okkal váltja ki a régi rendet ismerő oktatói kar rossz érzését.

A tömegesedéssel együtt érte el a felsőoktatást az elnöiesedés – az oktatási rendszer legalsó szintjén kezdődött s ott már teljessé vált – tendenciája. Nyolc év adatai azt mutatják, hogy a felsőoktatásban főfoglalkozású oktatók körében a nők aránya lassan növekedett, 2000-ban 37,2 százalék volt, 2008-ban 39,5, ám ez az érték még nagyon távol van attól, hogy a nemek arányát egyenlőnek lehessen mondani, különösen, ha az intézményeken belüli hierarchiát nézzük.

8. táblázat. Felsőoktatási intézmények, karok száma, illetve a hallgatók (egyetemi, főiskolai, alap-, mester- és osztatlan képzésben) és az oktatók számának változása (% , 1990 = 100)

Tanév	Intézmények	Karok	Nappali	Esti	Levelező és távoktatási	Összes	Főállású oktatók száma
	száma		tagozaton a hallgatók száma				
1990/91	77	117	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1991/92	77	118	108,6	92,3	92,7	104,6	101,0
1992/93	91	132	120,5	90,7	99,0	114,7	102,5
1993/94	91	137	135,4	98,0	121,6	130,8	108,0
1994/95	91	137	151,9	115,1	156,0	151,1	110,4
1995/96	90	138	169,1	121,7	210,3	175,4	104,6
1996/97	89	139	185,5	121,4	243,1	194,4	111,7
1997/98	90	140	199,6	138,0	352,7	228,2	114,0
1998/99	89	141	212,9	144,9	419,7	252,3	123,2
1999/00	89	143	224,0	165,9	472,8	272,5	122,8
2000/01	62	155	229,8	182,1	524,3	288,2	132,2
2001/02	65	156	240,3	204,0	567,7	305,9	132,1
2002/03	66	157	252,2	209,0	656,2	333,2	133,8
2003/04	68	169	267,5	215,2	721,4	358,4	134,6
2004/05	69	170	277,1	197,5	745,0	369,6	137,5
2005/06	71	172	283,6	188,7	733,8	371,8	134,0
2006/07	71	172	293,2	161,8	681,9	367,1	127,6
2007/08	71	173	296,5	131,3	598,9	351,0	129,3
2008/09	70	172	293,6	100,3	528,3	332,9	129,9
2009/10	69	171	290,5	78,7	483,5	320,4	126,8

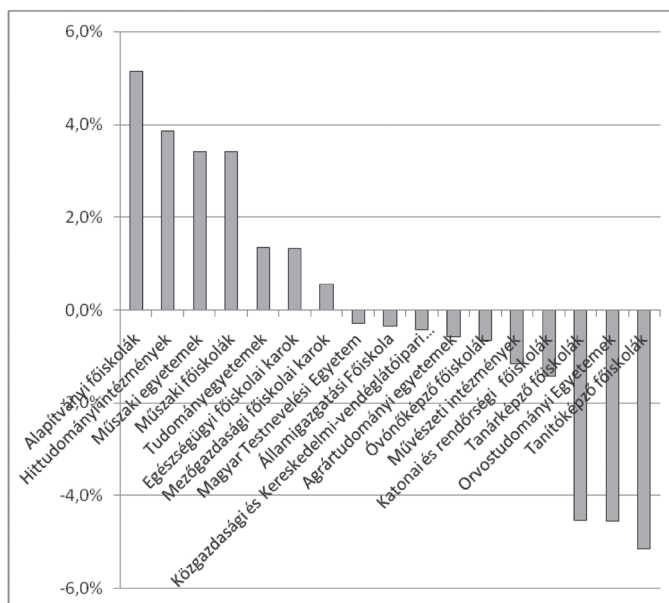
Forrás: Oktatási és Kulturális Minisztérium: Felsőoktatási Statisztikai Kiadvány 2007

Különbféle okai lehetnek annak, hogy miért nem a növekedetek azonos mértékben a főiskolák és egyetemek. Lehet a népszerűség-csökkenés, meglehet, hogy az előre látható demográfiai hanyatláshoz igazították a pedagógusképző intézmények keretszámait a minisztériumban, de az is lehet, hogy egyes képzési területeken az egyetemről főiskolák felé tereltek a hallgatókat, ahogy az egészségügyben látszik.

Az expanzió és hiánya átrendezte a felsőoktatás szerkezetét. Ha összevetjük képzési területenként az 1990-ben és 1999-ben az egyes képzési formák elsőéves nappali tagozatainak középiskolát végzett, nem évismétlő és nem külföldi hallgatóinak megoszlását, akkor láthatóvá tesszük, hogy az adott képzési terület/ forma súlya miképpen változott a

két időpont között, melyek azok a területek, amelyek növelni tudták hallgatói létszámukat, és melyeknek csökkent az ekképpen mért jelentőségük is.

Az alapítványi főiskolákon kívül a hittudományi intézmények növekedtek a legnagyobb mértékben, ez a rendszerváltás egyik meghatározó eleme. A hagyományos intézmények közül ebben az évtizedben a műszaki képzés fejlődött legnagyobb mértékben, majd a tudományegyetemek és a középfokú egészségügyi képzés szerepét átvevő főiskolák és a mezőgazdasági főiskolai karok. Az expanzió eszközével a legkevésbé a pedagógusképzők és az orvosi egyetemek tudtak (vagy akartak) élni, fenntartva a korábbi szelekció szintjét.

9. ábra. A felsőoktatásban nappali tagozaton első évfolyamon tanuló középfokon végzett magyar jelentekzők (évfolyamisméltők és külföldiek nélküli) arányának különbsége, képzési területek szerint 1990–1999 között, százalékpontban

Az erőltetett expanzió

A felsőoktatás növekedési üteme nagyobbak bizonyult, mint a középiskola kibocsátás mértéke: hiába érettségiznek egyre többen, a felsőfok felvevő képessége még nagyobb volt. (Ugyanez a feszített helyzet egy szinttel lejjebb: az egyre kevesebb nyolcadikosból egyre többen iratkoznak be érettségit ígérő iskolákba.) Ha az érettségizettek számára vetítjük a tanulmányaikat megkezdő nappali szakos hallgatókét (azaz a bármikor érettségizetteket és az évfolyamisméltőket), voltaképpen modelláljuk a felsőoktatás étvágának a mértékét. A rendszerváltásor, amikor még szelektív képzés volt, az érettségizettek egyharmada tanult tovább, ma csaknem a háromnegyedük. Mindennek számos következménye lett. Egyrészt a közoktatás érdekelté vált az érettségi kibocsátás-növelésben, ami a képzés és az érettségi átértékeléséhez vezetett – szerényebb kompetencia/tudás szint elég

i a sikeres érettségihez–, másrészt a felsőoktatás egyre mélyebbről kényszerül meríteni az érettségizettek kínálatából. Továbbá, számos felsőoktatási intézmény jelentkezők hiánya miatt ugyanolyan helyzetbe került, mint az apró községek iskolái.

9. táblázat. A felsőoktatás expanziója

Tanév	A nappali tagozaton az elsőéves hallgatók a felvételi évében érettségizettek %-ában
1990/91	33,39
1991/92	37,04
1992/93	42,25
1993/94	43,48
1994/95	47,30
1995/96	50,41
1996/97	50,70
1997/98	50,60
1998/99	53,97
1999/00	58,71
2000/01	61,20
2001/02	66,28
2002/03	67,70
2003/04	70,58
2004/05	74,86
2005/06	74,97

Forrás: Oktatási és Kulturális Minisztérium: *Felsőoktatási Statisztikai Kiadvány 2007*
<http://www.okm.gov.hu/main.php?folderID=1488&articleID=231912&ctag=articlelist&iid=1>

Voltaképpen nem színvonalcsökkenésről van szó, hanem hígulásról. A kiválóak, a nagy tudású érettségizettek száma változatlan, azaz főlegesen hanyatlásról beszélni, csupán az történik, hogy velük együtt mások, másfajta kompetenciájú diákok is érettségit tesznek – és aztán nagyon sokan közülük is továbbtanulnak. Az a fontos kérdés, hogy a felsőoktatásban elválik-e ez a két csoport. A Bologna-folyamat előtti helyzetet érzékeltető adatok az mutatják, hogy igen.

Voltaképpen nem színvonalcsökkenésről van szó, hanem hígulásról. A kiválóak, a nagy tudású érettségizettek száma változatlan, azaz főlegesen hanyatlásról beszélni, csupán az történik, hogy velük együtt mások, másfajta kompetenciájú diákok is érettségit tesznek – és aztán nagyon sokan közülük is továbbtanulnak. Az a fontos kérdés, hogy a felsőoktatásban elválik-e ez a két csoport. A Bologna-folyamat előtti helyzetet érzékeltető adatok az mutatják, hogy igen.

A felsőoktatási piramis talpázatát adó, alacsonyabb tekintélyű főiskolák és a felsőfokú szakképzés domináns intézményei élvezték a növekedés előnyeit, s többnyire ide kerültek a tömeg-érettségi kedvezményezettjei, s erre orientálódnak a szakközépiskolások is. A főiskolákon valamennyi képzési formát figyelembe véve a létszámnövekedés 1990-hez képest 2004-ben majdnem ötszörös volt, míg az egyetemi szférában csak két

és felszeres, ami azt mutatja, hogy az egyetemek nemcsak jobban képesek válogatni a formailag azonos érettségi bizonyítványok közül, mint a főiskolák, hanem a már diplomázottakat is vonzzák. Különösen az ezredforduló első öt évében, a nappali tagozaton növekszik a főiskolákhoz képest az egyetemek szelekciós ereje, ameddig a Bologna-reform szerkezetét követő statisztikai adatgyűjtés új rendszere el nem takarja ezt a képet.

10. táblázat. Főiskolákra, felsőfokú szakképzésre valamint az egyetemek nappali tagozatának I. évfolyamára beiratkozott nappali tagozatos hallgatók számának változása (% , 1990=100)

	<i>Főiskola+felsőfokú szakképzés</i>	<i>Egyetem</i>	<i>Növekedési különbség (százalékpontos eltérés)</i>
2000/2001	261,3	218,6	42,7
2001/2002	285,9	231,8	54,1
2002/2003	306,0	230,9	75,0
2003/2004	313,7	238,8	74,9
2004/2005	372,1	236,0	136,1
2005/2006	349,9	230,6	119,3

Forrás: Oktatási és Kulturális Minisztérium: *Felsőoktatási Statisztikai Kiadvány 2007*
<http://www.okm.gov.hu/main.php?folderID=1488&articleID=231912&ctag=articlelist&iid=1>

Már önmagában a növekedés üteme érzékelteti, hogy egyre szűkebb szemű már a háló – az intézmények egyre inkább megfogják a húsz éve még potyadéknak mondott halat is.

Összegzés

A nagy vonalakban vizsgált magyar oktatási rendszer hihetetlenül kibővült, szerkezete alapvetően megváltozott 1990 és 2010 között. Az expanzió évei alatt felhalmozó működési problémák és az érdeksérelmek orvoslásának lehetősége a rendszerváltás eszméjével szakító ideológiákban nyert teret, amelynek győzelmét a 2010-es választás eredménye hozta meg. A jövő, ahogy a korábbi és bukott választási kampányban elhangzott, valóban elkezdődött: a köz-, a szak- és a felsőoktatás a korábbi időszak berendezkedésével durván szakító fordulatok sorát élte át, amelynek ideológiáját a változó tárgyú és tartalmú értékközpontság adta.

Melléklet

Az 1. számú ábra adatai

<i>A nappali tagozat első évfolyamán tanuló középfokon végzettek magyar jelenkezettek megoszlása, évfolyamismétlők és külföldiek nélkül</i>																	
	Alapítványi főiskolák	Hittudományi intézmények	Műszaki egyetemek	Műszaki főiskolák	Tudományegyetemek	Egészségügyi főiskolai karok	Mezőgazdasági főiskolai karok	Magyar Testnevelési Egyetem	Államigazgatási Főiskola	Közgazdasági és Kereskedelmi-vendéglátóipari főiskolák	Agrártudományi egyetemek	Óvónőképző főiskolák	Művészeti intézmények	Katonai és rendőrségi főiskolák	Tanárképző főiskolák	Orvostudományi Egyetemek	Tanítóképző főiskolák
1990	0,0	1,4%	10,6	13,2	20,6	1,6	3,1	0,6	0,8	6,4	6,1	1,4	2,2	2,7	11,9	7,0	10,5
1999	5,2%	5,2%	14,0	16,6%	22,0%	2,9%	3,6%	0,3%	0,5%	6,0%	5,5%	0,8%	1,1%	1,2%	7,3%	2,4%	5,4%
százalék- pont- külön- ség	5,2%	3,9%	3,4%	3,4%	1,4%	1,3%	0,6%	-0,3%	-0,3%	-0,4%	-0,6%	-0,7%	-1,2%	-1,4%	-4,5%	-4,5%	-5,1%